

Latviškoji tapatybė

Auksė Noreikaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

Esminiai žodžiai: Latvija, pasienis, Lietuvos latviai, evangelikai liuteronai, tapatumas.

Įvadas

Biržų valsčius savitas ne tik karstinėmis įgriuvomis ar sutartinėmis, jo specifika lemia ir buvimas netoli Lietuvos ir Latvijos sienos. Biržų valsčių galėtume drąsiai priskirti pasienio, arba paribio, zonai, per visą istoriją čia klostėsi kultūriniai, ekonominiai ryšiai su latviais ir Latvijos valstybe. Iki 1919 m. pasienio zona buvo laikomas pasienio ruožas, besitęsiantis keturiasdešimt kilometrų nuo valstybinės sienos į valstybės gilumą. Po 1919 m. šis ruožas susiaurėjo iki 10 kilometrų¹, o šiuo metu siekia tik 5 kilometrus.² Tačiau pasienio ir paribio sąvokas galima suvokti daug plačiau ne tik geografiškai ir teisiškai. Humanitariniuose ir socialiniuose moksluose paribio sąvoka įgauna daug kitų prasmų. Pavyzdžiui, T. Wilsonas ir H. Donnanas nurodo, kad pasienis/paribys (ang. *borderland/frontier*) gali būti ir kultūrinės zonos, kurios neturi griežtų ribų.³ Lietuvių sociologas Romualdas Grigas Lietuvos paribiui priskiria „<...> *tas dabartinės Lietuvos teritorijas, kuriose fiksuojama etnosocialinė, kultūrinė įvairovė, galinti deformuoti (apsunkinti) integracinius procesus.*“⁴ Paribio regionams būdingas tautinis mozaikiškumas, kitų kultūrų įtaka, kultūrinė, etnopsichologinė įvairovė.⁵

Šio straipsnio *tikslas* – paanalizuoti latvių gyvenimo ypatumus Biržų valsčiuje bei atskleisti lietuvių ryšius su Latvija.

Uždaviniai: 1) Apžvelgti latvių tautybės gyventojų situaciją Biržų valsčiuje; 2) Paanalizuoti Biržų latvių savimonės ypatumus; 3) Atskleisti Biržų valsčiaus gyventojų ryšius su Latvija.

Metodai – aprašomasis ir analizės.

Šaltiniai. Pagrindiniai tyrimo šaltiniai buvo giluminiai interviu, atlikti 2011 m. „Versmės“ leidyklos organizuotoje ekspedicijoje pagal autorės sudarytą klausimyną „Lietuvių ir latvių gyvenimas Lietuvos ir Latvijos pasienyje“. Iš viso buvo apklausta 12 pateikėjų Biržų mieste ir Medeikių kaime. Taip pat viena pateikėja, gimusi ir gyvenusi Biržuose, buvo apklausta Žeimėlyje (Pakruojo r.), kur šiuo metu gyvena. Surinkta medžiaga saugoma Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne (ER), bylos Nr. 2289. Taip pat remtasi keletu

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2012 09 17, Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2013 04 29, pirmą kartą paskelbtas 2013 08 09 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029-0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt.

¹ Akmenytė V. *Latvių, Lietuvos–Latvijos pasienio gyventojų tapatumo raida 1918–1940 m.* (daktaro disertacija), Kaunas, 2008, p. 5.

² *Lietuvos Respublikos Valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymas*, 2000 m. gegužės 9 d. Nr. VIII-1666, Vilnius, prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=101063 (žiūrėta 2013 01 10).

³ Wilson T. M., Donnan H. *Border identities, Nation and state at international frontiers*, Cambridge, 1998.

⁴ *Sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*, sud. R. Grigas, Vilnius, 1996, p. 9.

⁵ *Ten pat*, p. 9, 10.

straipsnių iš Biržų rajono leidinių. Pagrindinis šaltinis apie Biržų evangelikų liuteronų parapiją buvo ilgamečio parapijos kunigo Eriko Laicono surašyta parapijos istorija, remiantis ir bažnyčios archyviniais dokumentais, kuri yra paskelbta Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios internetiniame puslapyje.⁶

Tyrinėjimai. Apie Biržų valsčiuje gyvenusius latvius nėra išsamių mokslinių tyrimų. Biržų apylinkių latviais daugiau domėjosi latvių istorikai: Vilbertas Krasnais⁷, rašydamas apie latvių kolonijas visame pasaulyje, paskyrė atskirą skyrelį ir Biržų apylinkių latviams, kuriame aprašė latvių situaciją prieškarui bei pateikė šiek tiek statistinių duomenų, o Erikas Jekabsonas⁸, rašydamas apie latvių tautinę mažumą Lietuvoje, šiek tiek informacijos ir archyvinės medžiagos pateikė apie Biržų apylinkėse gyvenusius latvius.

Latvių tautine grupe Lietuvoje išsamiausiai domėjosi istorikė Vilma Akmenytė, kuri savo daktaro disertacijoje⁹ aptarė Lietuvos–Latvijos pasienio gyventojų tapatumo raidą tarpukariu, remdamasi gausia archyvine medžiaga, ji analizavo latvių tautinio tapatumo išsaugojimo bei tautinės bendruomenės mobilizavimo būdų – mokyklų, draugijų, parapijų, spaudos – reikšmę, šiek tiek atkreipdama dėmesį ir į Biržų latvius. Ta pati autorė kituose savo straipsniuose, skirtuose Lietuvos latvių tematikai, apie Biržų latvius neužsimena arba užsimena labai menkai, pavyzdžiui, kad Biržuose veikė Latvių žemės ūkio ekonominio susivienijimo skyrius.¹⁰ Aptardamas bendrą Lietuvos latvių mokyklų situaciją Lietuvoje, Benediktas Šetkus¹¹ irgi tik keliais sakiniais užsimena apie Biržuose veikusią latvių pradžios mokyklą.

Biržiečių ryšiai su Latvija mokslininkų tirti taip pat menkai. Kiek plačiau domėjosi istorikas Deimantas Karvelis, bet ir tai tik apie Biržų kunigaikštystės ryšius su Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštyste XVI a. pabaigoje–XVII a. viduryje.¹² Jis atskleidė, kad ryšių būta įvairių – ūkiniu ir kariniu. Taip pat ryšių būta tarp abiejų kraštų evangelikų liuteronų bažnyčių, bendraudavo abiejų kunigaikštystės elitas.

Latviai Biržų valsčiuje

Prieš susikuriant Lietuvos valstybei, Biržų valsčiaus teritorijoje gyvenę žmonės priklausė sėlių ir žiemgalių gentims.¹³ Kai XIII a. Livonijos ordinas užkariavo dabartinėje Latvijos teritorijoje gyvenusias baltų gentis, šiaurinė sėlių ir žiemgalių teritorijos dalis atiteko Livonijos ordinui, o gyventojai pradėjo latvėti. Savo ruožtu pietiniai sėliai ir žiemgaliai buvo asimiliuoti lietuvių.¹⁴ Nors etnines sėlių ir žiemgalių žemes padalijo siena, tačiau gyventojų ryšiai klostėsi per visą istoriją iki šių dienų.

⁶ Laiconas E. Parapijos istorija, *Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios internetinis puslapis*, prieiga per internetą <http://www.liuteronai.lt/Parapijos/Birzu-parapija/Parapijos-istorija/Parapijos-istorija> (žiūrėta 2012 06 14).

⁷ Krasnais V. *Latviešu kolonijas*, Rīga, 1938.

⁸ Jekabsons Ē. *Latviešu nacionālā minoritātē Lietuvas Republikā 1918–1940 g., Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, 2003, Nr. 4, p. 94–120.

⁹ Akmenytė V. *Latvių, Lietuvos–Latvijos pasienio gyventojų tapatumo raida 1918–1940 m.* (daktaro disertacija), Kaunas, 2008.

¹⁰ Akmenytė V. Lietuvos latvių draugijos 1918–1940 m., *Žiemgala. Istorijos ir kultūros žurnalas*, 2004, Nr. 2, p. 11–18.

¹¹ Šetkus B. Latvių mokykla Lietuvoje 1918–1940 m., *Lituanistica*, 2000, Nr. 1 (45), p. 53–64.

¹² Karvelis D. Biržų kunigaikštystės ryšiai su Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštyste XVI a. pabaigoje–XVII a. viduryje, *Žiemgala. Istorijos ir kultūros žurnalas*, 1999, Nr. 2, p. 2–7.

¹³ Anot archeologės I. Vaškevičiūtės, sprendžiant pagal archeologinius radinius, rytinę žiemgalių ribą galima vesti nuo Vabalninko palei Apaščios upę iki jos santakos su Nemunėliu. (Žr. Vaškevičiūtė I. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*, Vilnius, 2004, p. 92.)

¹⁴ Ivinskis Z. *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius, 1991, p. 118.

Yra duomenų, kad XVI–XVIII a. LDK bajorai neleisdavo svetimšaliams įsigyti žemės, tačiau Biržų kunigaikštystėje Radvilos suteikdavo žemės ir užsieniečiams, taip pat Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės piliečiams.¹⁵ Žinoma, tai daugiausia buvo vokiečių dvarininkai, tačiau jų tarnai buvo latvių valstiečiai, tuo metu, žinoma, dar be tautinės savimonės, tačiau kalbantys latviškai. Yra žinoma, kad „vokiečiai latvius baudžiauninkus mėgę labiau nei lietuvius, nes latviai atrode darbštesni, be to, liuteronų tikybos“¹⁶. Kuršiečiai amatininkai būdavo ir laikinai samdomi Biržų pilies statybos ir restauravimo darbams.¹⁷ D. Karvelis mini, kad Livonijos karo metu buvo aktyvūs Biržų kunigaikštystės „ryšiai su Kuršo valstiečiais latviais, nes Radvilos juos samdydavo tarnauti šnipais arba jų karių būriuose“¹⁸. Manoma, kad po tarnybos šie valstiečiai siekdavo apsigyventi Biržų apylinkėse.

Šiek tiek daugiau žinių turime apie prieškariu gyvenusius latvius. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Biržų apylinkėse gyveno apie 3 700 latvių¹⁹, tačiau į šį skaičių įeina ir jau už Biržų valsčiaus ribų esančios vietovės (Šleideriškis, Nemunėlio Radviliškis, Suostas ir Germaniškis). V. Krasnais teigia, kad prieš Antrąjį pasaulinį karą Biržų mieste galėjo gyventi apie 30 latvių šeimų.²⁰ Čia latvius telkė evangelikų liuteronų bažnyčia, keletas latvių draugijų ir latvių pradžios mokykla. Kad Biržuose nemažai gyventa latvių liudijo ir sutikti pateikėjai. Viena pateikėja prisiminė tokias Biržuose gyvenusių latvių pavardes: Baluodžiai, Gulbiai, Grinbergai, Vildžiai, Kalvanai, Bazarai, Niurkos, Variakojai, Jansonai, Švitiniai.²¹

Apie prieškariu Biržų apylinkėse gyvenusius latvius šiek tiek savo atsiminimuose užsimena biržietis ekonomistas Jonas Dagys:

„Bet įdomu tai, kad ir iš Latvijos vienas kitas latvis atvykdavo į šiaurės Lietuvą ir čia nuolatinei apsigyvendavo. Šlepščių kaimo gale irgi buvo įsikūręs latvis, smulkus mažazemio ūkio nuomininkas. Pavarde jis nebuvo vadinamas, o tiesiog latvis. Mums keliantis į vienkiemį, stogdengys buvo latvis. <...> Buvo ir turtingesnių latvių, kurie išsinuomodavo stambius ūkius ar net dvariukus. <...> Biržuose dar ir dabar šiaur rytiniame pakraštyje, prie pat ežero yra Latvųgalos gatvė. Matyt, anksčiau ten buvo latvių gyvenamas kaimelis. Taigi įdomu, kad kai kuriuos latvius traukė žemės ūkis, kai kurie jų vertėsi amatais. Ne visi jie norėjo vykti į Rygą, daug mažiau latvių emigravo į JAV.“²²

Iš ekspedicijoje surinktos medžiagos paaiškėjo, kad latviai Biržų mieste išsiskyrė savo sumanumu, verslumu ir aktyviai prisidėjo prie Biržų miesto ekonominės gerovės. Pavyzdžiui, Astravo dvare, kuris priklausė Petruči Variakojui, dirbo ir vienas latvis Jokūbas Baluodis, kuris buvo ir Variakojų dešinioji ranka. Baluodis buvo elektrikas mechanikas, mokslus baigęs Vokietijoje ir 1920 m. nusprendęs laimės ieškoti Lietuvoje. Iš pradžių įsikūręs Joniškyje ir dirbęs malūne, netrukus, 1921 m., buvo pakviestas dirbti Biržuose, iš kur jau niekur nebesitraukė ir bandė įvesti pažangą Astravo dvare. Jis Variakojui pasiūlė steigti linų fabriką, iš Vokietijos atgabeno reikalingas mašinas ir buvo

¹⁵ Karvelis D. *Ten pat*, p. 3.

¹⁶ Butkus A. *Latviai*, Kaunas, 1995, p. 209.

¹⁷ Karvelis D. *Ten pat*, p. 3.

¹⁸ *Ten pat*, p. 5.

¹⁹ Krasnais V. *Ten pat*, p. 53.

²⁰ *Ten pat*.

²¹ Pateikė Emilija Grubinskienė (Armanavičiūtė), 83 m., gyv. Žeimelyje (kilusi iš Biržų). Užrašė Auksė Noreikaitė 2012 m. ER b. 2289, ap. 39.

²² Dagys J. *Į praeitį atsigręžus*, Kaunas, 2006, p. 42.

įkurtas fabrikas „Siūlas“, suteikęs biržiečiams darbo vietas. Baluodis iš Vokietijos taip pat atgabeno generatorių, varantį elektrą, ir 1933 m. Astravo dvaro žmonės jau naudojosi elektra. Baluodžio iniciatyva buvo padarytas tiltas per Širvėnės ežerą, negana to, jis įkūrė lentpjūvę ir dar ėmėsi gerinti dvarininko Variakovo gyvulių bandą – ją išplėtė iki 40 karvių ir 23 arklių.²³

Dar vienas Biržuose gyvenęs latvis Albertas Grinbergas čia plėtojo vilnos apdirbimo verslą, kurį perėmė iš uošvio Gulbio. Gyvenamojo namo rūsyje (dabartinėje Rotušės gatvėje) buvo įrengtas nedidelis vilnos apdirbimo fabrikėlis. Valstiečiai atveždavo vilną ir čia ji būdavo apdirbama – dažoma, veliama, taip pat iš jos paruošdavo medžiagą paltams. Fabrikėlyje dirbo du lietuviai – vyras ir moteris. A. Grinbergas turėjo ir vienkiemį už Biržų, kur ūkininkavo.²⁴ Taigi matome, kad kai kurie latviai Biržuose buvo suradę savo vietą visuomenėje ir sėkmingai prisidėjo prie tos visuomenės geresnio gyvenimo.

Biržų apylinkių latvius skaudžiai palietė Antrasis pasaulinis karas, daug jų buvo ištremta į Sibirą (ištremta buvo ir gausi Grinbergų šeima), kiti galėjo pasitraukti ir į Vakarų, tačiau tokių duomenų kol kas nepavyko rasti. Dalis latvių išsikėlė gyventi į Latviją arba iš Biržų apylinkių pasklido po kitus Lietuvos kaimus, miestelius ar miestus. Nebeliko nei latvių mokyklos, nei draugijų, smarkiai nukentėjo evangelikų liuteronų bažnyčia, kurią vėliau sovietai visiškai nugriovė.

Nėra tikslių duomenų, kiek latvių gyvena Biržuose šiuo metu. Reikia atkreipti dėmesį, kad šiandien kai kurie latviai save laiko jau daugiau lietuviais ir yra susitapatinę su lietuviška kultūra. Todėl reikalinga toliau šiek tiek pasigilinti į latvių tautinės savimonės formavimąsi.

Biržų latvių savimonė

Žmonės, gyvendami svetur, ne tik siekia pritaipyti prie naujos aplinkos, visuomenės, tačiau stengiasi išlaikyti savo tautinį ir kultūrinį savitumą, arba tapatumą. Sąvokos tapatumas/tapatybė arba identitetas yra sinonimiški, tačiau iki šiol nėra nusistovėję ir įvairių humanitarinių bei socialinių sričių mokslininkai pateikia skirtingus apibrėžimus.

Psichologas J. Marcia akcentuoja, kad asmens identitetas gali būti dvejopas – suteiktas arba sukonstruotas, taigi jis gali būti priimtas jo neapmaščius arba pasirinktas sąmoningai.²⁵ Panašiai mąsto sociologas Anthonis Giddensas išskirdamas socialinį ir savimonės (asmeninį) identitetą. Socialinis identitetas nėra formuojamas, bet priskiriamas kitų, o savimonės identitetas yra kuriamas ir formuojamas pačio asmens.²⁶ Reiktų pastebėti, kad didesnę svarbą turi konstruojama tapatybė, tam pritaria ir daugelis antropologų bei sociologų (pvz., F. Barthas, A. Giddensas, M. Castellsas, Th. H. Eriksen, V. Čiubrinkas ir kt.). Todėl toliau bandysime pažiūrėti, kaip formavosi latvių tautinis ir kultūrinis tapatumas arba savimonė.

Ko gero, vienas svarbiausių veiksnių tautiniui tapatumui išsaugoti yra tvirtos asmens nacionalistinės pažiūros.

²³Pateikė Jokūbo Baluodžio anūkė Emilija Grubinskiene (Armanavičiūtė), 83 m., gyv. Žeimelyje (kilusi iš Biržų). Užrašė Auksė Noreikaitė 2012 m. ER b. 2289, ap. 39.

²⁴Pateikė Vaidolis Grinbergas, 80 m., gyv. Biržuose. Užrašė Auksė Noreikaitė 2012 m. ER b. 2289, ap. 26.

²⁵Marcia J. *Identity and psychotherapy. Interventions for Adolescent Identity Development*, Thousand Oaks, 1994, p. 56, 57.

²⁶Giddensas A. *Sociologija*, Kaunas, 2005, p. 43, 44.

Stiprios Lietuvos latvių nacionalistinės pažiūros susiformavo prieš Antrąjį pasaulinį karą, kada nacionalistinės idėjos plito visoje Europoje, o Latvija pirmą kartą savo istorijoje susiformavo kaip valstybė. Latvijos valstybingumas, jos istorija kėlė ne tik Latvijos latvių pasididžiavimą savo tauta, šios idėjos per spaudą pasiekė ir Lietuvos latvius arba atkeliavo į Lietuvą kartu su latviais emigrantais iš tuometinės nepriklausomos Latvijos valstybės.

Tačiau visų pirma latvių tautinis auklėjimas prasideda šeimoje. Didelių problemų nekyla, jei visa šeima yra latviška: čia išmokstama latviškai kalbėti ir skaityti, susipažįstama su latviškomis tradicijomis. Mišriose šeimose susipina jau dvi kultūros, todėl vaikams yra sudėtingiau suvokti savo tapatybę, dažnai daug lemia aplinka, t. y. draugai, mokykla. Net pačioje šeimoje būdavo laisviau žiūrima į tų dviejų kultūrų persipynimą: „*Kalbam kalbam kalbam latviškai, nejučiom perainam lietuviškai. <...> Nieks neatsitikdavo, jeigu ir vieną kitą žodelį pamiršai – lietuviškai įmeti.*“²⁷

Didelę reikšmę tautinei savimonei susiformuoti turi mokykla. Biržuose veikė latvių pradžios mokykla, kuri buvo finansuojama savivaldybės. Yra žinoma, kad 1935 m. joje mokėsi 37 mokiniai²⁸, o 1938 m. – 29²⁹. Šią mokyklą teko lankyti ir ekspedicijos metu kalbintam pateikėjui, tačiau jis jau neprisiminė nei mokytojų pavardžių, nei kitų detalių, tik tai, kad mokykla buvusi netoli Širvėnės ežero. Anot pateikėjo, lietuvių kalbos šioje mokykloje nebuvo mokoma. Jo atsiminimai apie mokyklą buvo labai blankūs, ir jo latviškai tapatybei susiformuoti mokykla turėjo mažai reikšmės. Nors pateikėjo abu tėvai buvo latviai, jis šiuo metu save laiko daugiau lietuviu ir tapatinasi su Lietuva ir jos kultūra. Galbūt įtakos turėjo, kad vėliau jis buvo atsidūręs Sibire, kur dauguma buvo lietuviai, o ir pats vėliau vedė lietuvę.³⁰

Kita kalbinta pateikėja iš mišrios lietuvių ir latvės šeimos Biržų latvių pradžios mokyklos nelankė dėl to, jog ši buvusi per toli. Jos tėvas lietuvis anksti mirė ir ji augo su seneliais latviais, kurie užsiėmė jos latvišku auklėjimu. Tačiau mergaitė lankiusi lietuvišką mokyklą, čia persisėmė lietuviška dvasia, mokytojo jaunalietuvio Gailiūno dėka užsidegė meile Lietuvai. Tačiau dabar ji savęs nelaiko nei latve, nei lietuve, bet aiste.³¹ Taigi matome, kad švietimas turi didelę galią vaiko tapatybei susiformuoti, todėl nenuostabu, kad Biržuose, uždarius latvišką mokyklą, o vėliau ir visas draugijas, vietiniai latviai pradėjo lietuvi. Ekspedicijos metu kalbinti latviškos kilmės pateikėjai save jau sieja irgi su lietuviais ir Lietuva, dažniausiai argumentuodami tuo, jog jie Lietuvoje yra gimę ir augę. P. Kalnius, tyręs mišrias šeimas, pastebėjo, kad „*mišrių šeimų vaikų perėjimas į kurią nors etnosą labiausiai priklauso nuo etninės grupės dydžio mieste*“.³² Todėl natūralu, jog šiuo metu dėl pasikeitusios demografinės padėties Biržuose dauguma latviškos kilmės gyventojų iš mišrių šeimų save laiko lietuviais.

Prieškario Lietuvoje daugelyje latvių gausiau apgyventų vietovių aktyviai steigėsi įvairios latvių organiza-

²⁷Pateikė Jonas Matuzas, 68 m., gyv. Biržuose (kilęs iš Tylinavos). Užrašė Auksė Noreikaitė 2012 m. ER b. 2289, ap. 22.

²⁸Šetkus B. *Ten pat*, p. 57.

²⁹Jėkabsons Ė. *Ten pat*, p. 108.

³⁰Pateikė Veidolis Grinbergas, 80 m., gyv. Biržuose. Užrašė Auksė Noreikaitė 2012 m. ER b. 2289, ap. 26.

³¹Pateikė Emilija Grubinskienė (Armanavičiūtė), 83 m., gyv. Žeimelyje (kilusi iš Biržų). Užrašė Auksė Noreikaitė 2012 m. ER b. 2289, ap. 39.

³²Kalnius P. Lietuviai tautiškai mišriose šeimose, Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė-Šaknienė R. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, 2008, p. 264.

cijos, Biržuose taip pat. Šios organizacijos siekė palaikyti Lietuvos latvių tautinį ir kultūrinį tapatumą, rūpinosi latvių gerove, padėjo kovoti už jų teises. Istorikė V. Akmenytė savo disertacijoje užsimena, kad „Biržai buvo vienas iš veiklesnių Lietuvos latvių centrų <...>“³³ Biržuose veikė Latvių žemės ūkio ekonominio susivienijimo (Latviešu lauksaimniecības ekonomiskā sabiedrība) skyrius³⁴, Biržų latvių jaunuomenės draugija „Ziedonis“³⁵, nors E. Jekabsono straipsnyje minima, kad pavadinimu „Ziedonis“ buvo ir Biržų bibliotekos draugija.³⁶ Kaip stipriai šių draugijų veikla prisidėjo prie Biržų latvių tautinio ir kultūrinio tapatumo išsaugojimo ar susiformavimo, deja, nėra žinių.

Lietuvos latvių tautiniui ir kultūrinui tapatumui palaikyti labai didelę reikšmę turėjo ir evangelikų liuteronų bažnyčia. Prieškariu „Lietuvos latviai susidūrė su tiesmuku jų tautinės tapatybės apibrėžimu, latvis-liuteronas yra latvis, latvis-katalikas yra lietuvis.“³⁷ Laikydami tokias nuostatas, kai kur katalikų kunigai ėmė aktyviai liutervinti latvius katalikus, o latvių katalikų nemažai būta ir Biržų apylinkėse.³⁸ Anot V. Akmenytės, prieškariniu evangelikų liuteronų bažnyčios padėjo stiprinti latvių kultūrinį tapatumą. Manoma, kad iš pradžių Biržų evangelikų liuteronų bažnyčioje pamaldos buvo laikomos vokiečių ir lenkų kalbomis³⁹, apie parapijiečių tautybę neužsimenama. Yra duomenų, kad 1831 m. evangelikų liuteronų maldos namai buvo įsteigti Sodėliškiuose, kur tais pačiais metais „Šv. Vakarieneje dalyvavo apie 400 latvių“⁴⁰. Šiek tiek daugiau duomenų yra apie 1908 metus – būta „apie 4 500 parapijiečių, iš kurių buvo 300 vokiečių, o likusieji latviai“⁴¹, tačiau Biržų miesto ir apylinkių liuteronų buvo tik apie 300. Taigi latvių vis dėlto gyveno ne taip jau ir mažai.

Vis dėlto evangelikų liuteronų bažnyčia šiandien Biržuose nevienija visų čia gyvenančių latvių. Anot dabartinio Biržų evangelikų liuteronų parapijos pirmininko Jono Matuzo, per didžiąsias metų šventes į bažnyčią susirenka apie 20 žmonių, o per paprastas pamaldas būna gerokai mažiau.⁴² Nemažai evangelikų liuteronų yra ir liuterviu tautybės ar save laikančiais liuterviais, bet turintys latviškas šaknis. Kadangi šiuo metu Biržuose neveikia jokia latvių organizacija, evangelikų liuteronų bažnyčia galėtų būti ta vieta, kuri vienytų čia gyvenančius latvius. Tačiau ne visi Biržuose gyvenantys latviai yra tikintys, todėl nedalyvauja pamaldose. Be to, bažnyčioje jau nebelaikomos pamaldos latvių kalba, o tai irgi svarbu, norint palaikyti latviškąją tapatybę. Svarbu ir tai, kad nebeliko latviškos kilmės kunigų, kurie galėtų stiprinti latvių tautinį, kultūrinį ir religinį tapatumą, kaip kad prieškariniu sėkmingai tai darė kunigas Erikas Lejeris.

Kiek daugiau latviškumo dar išlaiko pastaraisiais metais iš Latvijos atsikėlę latviai. Pavyzdžiui, liutervę vedęs latvis dailininkas Egilis Skuja, nors ir aktyviai išitraukęs į Lietuvos visuomeninį gyvenimą, teigia, kad po truputį primiršta latvių kalba, tačiau kasdien darbe klausosi Latvijos radijo.⁴³

³³ Akmenytė V. *Min. disertacija*, p. 142.

³⁴ Krasnais V. *Ten pat*, p. 53.

³⁵ *Ten pat*.

³⁶ Jekabsons Ē. *Ten pat*, p. 101.

³⁷ Akmenytė V. *Min. disertacija*, p. 145.

³⁸ Krasnais V. *Ten pat*, p. 53.

³⁹ Laiconas E. *Ten pat*.

⁴⁰ *Ten pat*.

⁴¹ *Ten pat*.

⁴² Pateikė Jonas Matuzas, 68 m., gyv. Biržuose (kilęs iš Tylinavos). Užrašė Auksė Noreikaitė 2012 m. ER b. 2289, ap. 22.

⁴³ Pateikė Egilis Skuja, 67 m., gyv. Biržuose (kilęs iš Bauskės). Užrašė Auksė Noreikaitė 2012 m. ER b. 2289, ap. 30.

Iš ekspedicijoje surinktos medžiagos matyti, kad nemažai latvių ar latvių kilmės žmonių „tapo“ tiesiog lietuviais, o jų latvišką kilmę primena latviškos kilmės pavardės ir vardai, išlikusios šeimos relikvijos (latviškos maldaknygės, knygos, nuotraukos ir pan.). Latvišką tapatybę daugeliui primena iš protėvių latvių paveldėta evangelikų liuteronų tikyba bei kai kurios tradicijos, kurių dar šiandien laikomasi, pavyzdžiui, kasmet dalyvaujama Kapinių šventėse Biržų evangelikų liuteronų kapinėse, kur palaidoti giminaičiai latviai. Kartais apie latvišką tapatybę gali priminti atsiminimai apie vaikystę, kada su seneliais ar tėvais dar būdavo šnekama latviškai, dainuojamos latviškos dainos ar sekamos latviškos pasakos.

Kitaip tariant, galima teigti, kad latviai perkonstravo savo tapatybę. Ko gero, kalbėdami apie latvių „tapimą“ lietuviais, galėtume pasiremti antropologo F. Bartho išvada, kad žmogus gali pereiti iš vienos tapatybės į kitą, jeigu jam tai yra ekonomiškai ar politiškai palankiau.⁴⁴

Biržiečių ryšiai su Latvija

Latvijos artumas skatino ne tik latvių emigraciją į Biržų valsčių, daug didesnės būta biržiečių emigracijos į kaimyninę valstybę. Masinės Biržų kunigaikštystės valstiečių emigracijos į Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystę fiksuojamos jau XVII a., karo ir epidemijų metais.⁴⁵ Livonijos karo metu Biržų kunigaikštystės valstiečiai „buvo samdomi ir siunčiami rinkti žinių į Kuršą ir Livoniją“⁴⁶.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą „Lietuvius ieškoti laimės latvių žemėje vertė ne tik šalies nedarbas, mažas uždarbis, bet ir <...> rusų priespauda. Mat nors tuo metu Latviją ir Estiją irgi valdė rusai, bet čia nuo senų laikų gyveno privilegijuoti vokiečių baronai ir buvo laisviau negu Lietuvoje.“⁴⁷

„Atvykėliams tekdavo sunkieji darbai. Dauguma jų dirbdavo fabrikuose, verpyklose, alaus daryklose ir pan. Vienas kitas įsitaisydavo ir geriau: policininkais, raštininkais ir kt. Ypač gerą vardą turėjo lietuvaitės; jos dažniausiai dirbdavo tarnaitėmis pas ponus. Iš laisvųjų verslų tarp lietuvių buvo paplitęs vežikavimas.“⁴⁸

XIX–XX a. pr. biržiečių jaunuoliai dažnai vykdavo mokytis į Latvijos miestus. Dažniausiai į Jelgavą (Mintaują), kur lietuvius gimnazistus savo bendrabutin priglausdavo rašytoja ir visuomenės veikėja Liudvika Didžiulienė-Žmona.⁴⁹ Latvijoje išsilavinimą įgijo nemažai žymių, Lietuvos kultūrai nusipelnusių lietuvių. Rygos gimnaziją baigė biržietis kalbininkas, publicistas, kunigas Povilas Januševičius. Iš Biržų apylinkių kilęs aktorius, kritikas, publicistas, režisierius Borisas Dauguvietis mokėsi Mintaujės gimnazijoje, o vėliau studijavo Rygos politechnikos institute inžineriją, ten susižavėjo ir revoliucine veikla. Biržietis kompozitorius Vladas Jakubėnas mokėsi Rygos konservatorijoje pas žymų latvių profesorių J. Vytuolą.

⁴⁴Barth F. (ed.) *Etnic groups and boundaries: the Social Organisation of Cultural Differences*, London, 1969, p. 24.

⁴⁵Karvelis D. *Ten pat*, p. 3.

⁴⁶*Ten pat*, p. 5.

⁴⁷Kazlauskas R. Lietuviai Latvijoje (po I pasaulinio karo), *Gimtinė*, 1990, gruodžio 1–31, Nr. 12 (20), p. 2.

⁴⁸*Ten pat*.

⁴⁹Butkevičius A. Biržiečiai ir Latvija, *Biržiečių žodis*, 1994, kovo 9, p. 3.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą biržiečių emigraciją daugiausia lėmė ekonominės prielastys.

„Lietuvos vyriausybei daugiausia rūpesčių kėlė agrarinis gyventojų perteklius. Vėlesniais metais pagal sutartis su Latvijos vyriausybe buvo leidžiama vykti sezoniniams žemės ūkio darbams į Latviją.“⁵⁰

Biržietis ekonomistas Jonas Dagys savo atsiminimuose pateikia net šiek tiek statistinės informacijos: *„1932–1934 m. iš Biržų apskr. sezoniniams žemės ūkio darbams į Latviją kasmet buvo išleidžiama po 5 000 asmenų.“⁵¹*

Nemažiau svarbūs buvo ir yra prekybiniai ryšiai. Yra žinoma, kad jau

„XVII a. pirmoje pusėje kunigaikštystės [Biržų – A. N.] palivarkų, ypač pasienio, valsčiai dažnai lankydavosi Kuršo miestų turguose ir mugėse, nes vietiniai BK miestiečiai už žemės ūkio produktus mokėjo mažesnėmis kainomis.“⁵²

„Iš Kuršo miestų į Radvilų dvarus buvo vežami delikatesai – didikų mėgstamos rūkytos lašišos, silkės, olandiški sūriai, prancūziški sausi vynai.“⁵³ Iš Kuršo kunigaikštčių Radvilos pirkdavo ir žirgų bei medžioklinių šunų.⁵⁴ XX a. iš Rygos biržiečių namus pasiekdavo VEF radijo ir telefono aparatai, dviračiai. Biržų valsčiaus žemdirbiai veždavo ūkio prekes parduoti į Latvijos miestų ir miestelių turgus. Ypač aktyvūs prekybiniai ryšiai vyko sovietmečiu, kada biržiečiai dažnai važiuodavo į Latvijos miestus ir miestelius apsirūpinti buitinėmis prekėmis, ypač populiari latviška prekė buvo rūkytos strimelės.

Taigi, kaip matome, Biržų valsčiaus gyventojai buvo labai stipriai susiję su kaimynine Latvija. Visi ekspedicijos metu sutikti žmonės vienaip ar kitaip buvo susiję su Latvija ir latviais. Vieni buvo latviškos kilmės, kiti lietuviai, bet gimę Latvijoje ir vėliau apsigyvenę Biržuose. Nemažai sutiktų žmonių teigė, kad turi giminių Latvijoje ir dažnai juos aplanko, dar kiti buvo gimę prie pat Latvijos sienos, augę kartu su latviais ir nuo vaikystės laisvai kalbėję abejomis baltų kalbomis. Galima pastebėti, kad Latvijos artumas, gyvenimas pasienyje formavo ir savitą Biržų krašto žmonių pasaulėžiūrą. Čia išaugo nemažai žymių žmonių, kultūros veikėjų, visuomenininkų, dvasininkų, kurių veikloje ir darbuose atsiskleidžia tiek lietuviškoji, tiek latviškoji tapatybė. Pavyzdžiui, iš Biržų krašto yra kilusių nemažai vertėjų, kurie į lietuvių kalbą išvertė latvių grožinės literatūros kūrinių – Stanislovas Dagilis, Julius Janonis, Renata Zajančkauskaitė, Kęstutis Nastopka, Arvydas Valionis. K. Nastopka parašė ir studiją „Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai“:

„Tikriausiai to pradžia buvo vaikystės vasaros, praleistos Purviškių kaime, pačiame Latvijos pasienyje. Visai čia pat, tik kitoje Nemunėlio pusėje, prabėgo latvių poeto Knuto Skujenieko vaikystė. Su juo ir Uldžiu Berziniu Kęstutis tapo artimi bičiuliai.“⁵⁵

⁵⁰Dagys J. *Ten pat*, p. 42–43.

⁵¹*Ten pat*, p. 43.

⁵²Karvelis D. *Ten pat*, p. 4.

⁵³*Ten pat*, p. 6.

⁵⁴*Ten pat*.

⁵⁵Butkevičius A. Ištikimas giminės tradicijai, *Aina (Aukštaitijos internetinė naujienų agentūra)*, 2010, bal. 6, prieiga per internetą <http://kultura.aina.lt/kureju-portretai/3109-istikimas-gimines-tradicijai.html> (žiūrėta 2012 06 15).

Su Latvija buvo susietas ir pedagogo, rašytojo prozininko Igno Lapienio, nugyvenusio paskutiniuosius savo metus Biržuose, gyvenimas. Jis dirbo Rygos fabrikuose, ten mokėsi, o apie Rygą rašo vaikams skirtoje apysakoje „Sermėgiaus sūnus“.⁵⁶ Taigi gyvenimas paribyje nemažai prisidėjo prie biržiečių savitos tapatybės konstravimo ir jos sėkmingo panaudojimo kūryboje.

Nenuostabu, kad Biržų krašte taip pat buvo aktualios lietuvių ir latvių vienybės idėjos. 1930 m. Pranas Lembertas įkūrė Lietuvių ir latvių vienybės draugijos Biržų skyrių.⁵⁷

„Skyriaus nariai vykdavo į Latviją, kur dalyvaudavo įvairiuose renginiuose, organizuodavo meninių kolektyvų išvykas pas kaimynus, rengdavo Latvijos Nepriklausomybės dienos minėjimus.“⁵⁸

Biržuose vienerius metus (1922–1923) gyveno Jonas Šliūpas, kuris ir vietinėje spaudoje aktualizavo lietuvių ir latvių vienybės bei bendros valstybės idėjas. Anot jo, bendroje lietuvių–latvių respublikoje būtų bendras šalies prezidentas (renkamas paeiliui iš lietuvių ir latvių), bendras šalies seimas, bendri įstatymai, bendri pinigai, bendros atstovybės užsieniuose. Visuomenė turėtų mokėti ir lietuvių, ir latvių kalbas, o šalis politiškai taptų stipresnė ir sumažėtų okupacijos pavojus.⁵⁹ Matyt, Biržų kraštas kaip pasienio regionas būtų turėjęs ypatingą reikšmę, padėjęs suartinti abi baltų tautas.

Išvados

1. Biržų valsčiuje nuo seno gyveno nemažai latvių, kurie prisidėjo prie krašto ekonominės gerovės ir prieškarium aktyviai dalyvavo kultūrinėje veikloje, stengdamiesi išsaugoti savo latviškąją tapatybę. Šiuo metu Biržų apylinkėse latvių likę nedaug – daug jų buvo ištremta į Sibirą, emigravo į Vakarus, išsikėlė gyventi į Latviją arba pasklido po kitus Lietuvos kaimus, miestelius ar miestus. Šiuo metu dauguma latvių ar latviškos kilmės Biržų apylinkių gyventojų save laiko daugiau lietuviais, o jų latvišką tapatybę primena latviškos kilmės pavardės ir vardai, šeimos relikvijos, kai kurių latviškų tradicijų laikymasis, priklausymas evangelikų liuteronų bendruomenei arba prisiminimai iš vaikystės. Latvišką savimonę stipriau išlaikę tik dar ne taip seniai į Lietuvą emigravę latviai.

2. Biržų valsčiaus gyventojai buvo glaudžiai susiję su kaimynine Latvijos valstybe: XIX a. pab.–XX a. I pusėje nemažai jų ten dirbdavo kaimuose pas ūkininkus arba Rygos fabrikuose, veždavo parduoti prekes, o jaunimas važiuodavo mokytis. Beveik kiekvienas Biržų krašto žmogus yra vienaip ar kitaip susijęs su Latvija.

3. Biržų valsčius yra savitas kraštas, kuriame persipina lietuviškumas

⁵⁶ Butkevičius A. Biržiečiai ir Latvija, *Biržiečių žodis*, 1994, kovo 9, p. 3.

⁵⁷ Vaičiūnas A. *Pranas Lembertas: svarbesnės gyvenimo kūrybos datos*, Vilnius, 2007, p. 4.

⁵⁸ Kvedaras A. Ar atkursime Lietuvių–latvių vienybės draugijos skyrių?, *Selonija – bendruomenei skirtas „Rygvedos“ Biržų televizijos internetinis priedas* (2009, vasario 2, prieiga per internetą <http://www.selonija.lt/2009/02/02/ar-atkursime-lietuviu%E2%80%93latviu-vienybes-draugijos-skyriu/> (žiūrėta 2012 09 14).

⁵⁹ Butkevičius A. Jonas Šliūpas gyveno ir Biržuose, *Aina (Aukštaitijos internetinė naujienų agentūra)*, 2011, kovo 2, prieiga per internetą <http://kultura.aina.lt/kureju-portretai/3341-jonas-sliupas-gyveno-ir-birzuose.html> (žiūrėta 2012 09 14).

ir latviškumas, o tai formuoja ir savitą gyventojų pasaulėžiūrą. Biržų apylinkėse išaugo nemažai žymių žmonių, kultūros veikėjų, visuomenininkų, dvasininkų, kurių veikloje ir darbuose atsiskleidžia tiek lietuviškoji, tiek latviškoji tapatybė.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Biržai“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Arvydas Valionis*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnis vertintas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose šio leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).